

Azərbaycanın özünəməxsusluğunu nəzərə almaqla və dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, dövlət tənzimlənməsinin ümumi iqtisadi nəzəriyyəsinə ciddi ehtiyac olması barədə tanınmış iqtisadçı-alim T.A.Quliyevin dövlət tənzimlənməsinə dair baxışlarını təqdirəlayiq hesab etmək olar. Bu məsələnin düzgün həllindən yalnız iqtisadi modernləşmənin gedişi yox, cəmiyyətin bütün sahələrinin fəaliyyəti və gələcək vəziyyəti asılıdır. İnsan haqlarının təmin olunmasında da bu məsələ müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf etmiş iqtisadi sistemə malik ölkələrdə insan hüquqlarının daha etibarlı qorunması faktı bunu sübut edir. İnsan hüquqları o yerdə və o zaman lazımınca təmin olunur ki, cəmiyyətin iqtisadi həyat sahəsi optimal təşkil edilir, hüquq və etik normalar, ədalət prinsipi, məna və mədəniyyət tələbləri çərçivəsində idarə olunur. Bu kontekstdə iqtisadi təməl məsələsi həm də məna və psixoloji, sosial-aksioloji və hüquqi-əxlaqi məsələdir.

İctimai transformasiya şəraitində insan hüquqlarının təşəkkül və inkişafından danışarkən, bir vacib problemə də diqqət yetirmək istədim. Heç bir ölkədə siyasi müstəqillik iqtisadi azadlıq və müstəqillik olmadan uzun illər yaşaya və fəaliyyət göstərə bilməz, eyni zamanda, iqtisadi və siyasi müstəqillikdən kənar hansısa insan hüquqlarından danışmaq əbəsdir, çünki belə vəziyyətdə şəxsiyyət və xalq suverenliyinə, vətəndaş seçiminə və milli mənafehinə öndə tutulmasına yer qalmır.

İqtisadi azadlıq mövcuddursa, millət xarici güc və digər amillərdən asılı olmayaraq, öz layiqli yaşayışını təmin edə bilir, maddi və mənafehi ehtiyatlarını qorumağa qadir olur. Məhz ölkənin iqtisadi azadlığı şəraitində azad iqtisadiyyat, yeni fəaliyyəti kənar qüvvələrin təsirinə məruz qalmayan, hüquq normaları çərçivəsində iqtisadi qanunlarla tənzimlənən, bazarın tələblərinə uyğun fəaliyyət göstərən, sağlam və sərbəst rəqabətə əsaslanan iqtisadiyyat mümkündür. Burada mülkiyyət hüququ və azadlığı, sahibkarlıq və rəqabət azadlığı, sərbəst qiymətoyma və tələb-təklif dialektikası mövcuddur. Azad iqtisadiyyat dövlətin bürokratik müdaxiləsini deyil, tənzimləyici və yardımçı funksiyalarını qəbul edir. Milli iqtisadiyyat dedikdə, məhz

təsir göstərir.

Cəmiyyətin yeni struktur-funksional səviyyəyə transformasiyası prosesində bazar utopiyasından, bazar subyektivizmindən, bir sözlə, bazar fundamentalizmindən siğortalımaq olduqca vacibdir. Bazar fundamentalizmi iqtisadiyyatda bürokratik idarəetmə prinsiplərinə vüsət verməklə yanaşı, cəmiyyəti və iqtisadiyyatı tənəzzülə aparır, insan haqlarının özəyini təşkil edən dəyərlərin deformasiyasına, alverçilik psixologiyasının və eqoistik ovqatın yaranmasına səbəb olur. Bazar fundamentalizmi, vaxtilə C.Sorosun, haqlı olaraq dediyi kimi, ekstremizmin bir növüdür. T.A.Quliyevin fikrincə isə, "bazar ekstremizmi o vaxt özünü göstərir ki, iqtisadi maraqlar yanlış anlayışlar və mülahizələr üzərində qurulur."

Ekstremizmin bariz nümunəsi olan fundamentalizm, əslində, totalitar-ehkamçı şüurun məhsuludur və bu səbəbdən də, həmişə təcə, xüsusi olana, əlahiddə nəyəyə möhtacdır. Bu yanaşmada bərabər hüquqluluğa, ədalətli əməkdaşlığa, alternativliyə və seçimə yer verilmədiyindən, demokratik norma və prinsiplər də öz əhəmiyyətini itirir. Beləliklə də, insan haqlarının reallaşma bazasına böyük zərər yetirilir ki, bu da, özünü müxtəlif səviyyə və aspektlərdə göstərir.

sına qarşı mübarizədən ibarət olmalıdır. Yalnız bu mübarizənin real və etibarlı halında insan hüquq və azadlıqlarının effektiv təminatı mümkündür. Son məqsədi demokratik konsolidasiya olan siyasi modernləşmənin uğurları da, ilk növbədə, bu mümkünlüyün dərəcəsi ilə ölçülür. Bu mənada, ölkə başçısı İlham Əliyevin öz çıxışı və nitqlərində tez-tez məmur etikası, korrupsiya ilə mübarizə məsələlərinə diqqət yetirməsi, tənqidi fikirlər söyləməsi tamamilə anlaşılın və təqdirəlayiq haldır. 2013-cü ilin prezident seçkilərindən sonra da Cənab İlham Əliyev bu istiqamətdə ardıcıl və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurətini bəyan etmişdir. Burada, əlbəttə ki, xalqın özündən, bizim hər birimizdən çox şey asılıdır. Vacibdir ki, vətəndaşlar seyrçi mövqe tutmasın və hər bir kəs öz töhfəsini versin.

İndiki durumu birmənalı qəbul olunmayan, ciddi ehtiyatlanmalar, hətta bəzən gedişatı təşviş və qorxu yaradan müasir dünyada insanın taleyi, onun hüquq və azadlıqlarının necə, hansı səviyyədə təmin olunması problemləri dövrümüzün görkəmli mütəfəkkirlərini, elm, siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyət nümayəndələrini, habelə, düşünən adi adamları narahat etməkdədir. Bəşəri xarakter almış bu qayğılanma və həyəcan hissi hal-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığın artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

İqtisadi azadlıq və insan haqları

müstəqil iqtisadiyyat nəzərdə tutulur ki, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının zəminini təşkil edir. Etiraf etməliyik ki, yaranmış indiki mürəkkəb və çox ziddiyyətli geosiyasi şəraitdə, beynəlxalq münasibətlər sisteminə məqbul davranış məcəlləsinin olmadığı bir zamanda, iqtisadi müstəqilliyin atributlarının təmin edilməsi, o qədər də asan deyildir. Qlobal kapitalizmin güc mərkəzləri, aparıcı qüvvələri, transmilli korporasiya və banklar, onların məxfi şəbəkələri tərəfindən ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatı ciddi təhdidlərlə üzləşməli olur ki, son nəticədə, insan hüquqlarının reallaşması sahəsində xeyli problemlər yaranır. Eyni zamanda, məhz insan haqları məfumu qlobal təsirli bu güclərin əlində milli dövlətlərə qarşı aparılan siyasətin başlıca alətinə çevrilib. Çox vaxt, deyərdim, beynəlxalq təşkilatlar, müxtəlif siyasi-iqtisadi dairələr, dünya mediası insan haqları uğrunda davanı insan naminə deyil, öz məkrli niyyətlərinin reallaşdırılması üçün aparılır. Belə siyasətlə Azərbaycan da dəfələrlə üzləşməli olub. Bir həc qətdir ki, beynəlxalq güclərin, transmilli korporasiya və bankların maraqları heç də həmişə hansısa ölkənin milli maraqları ilə uzlaşmır. Bu ziddiyyət, son nəticədə, insan hüquqlarının reallaşmasına məni

Bazar fundamentalizmi iqtisadiyyatda bərabər hüquqluluğu, ədalətli rəqabəti pozduğundan, ondan faydalanan yalnız oliqarxiya olur ki, burada da, dövlətin və xalqın maraqlarının ödənilməsindən söhbət gedə bilməz.

Mütəxəssislərin fikrincə, fundamentalizm iqtisadiyyatda liberallaşdırmanı, bilavasitə hakim oliqarxiya qruplarının maraqlarına tabe edir, patronaj-proteksionist münasibətlərin dominatlığını gücləndirir, rüşvət və korrupsiya üçün münbit şərait yaradır, oliqarxiya bürokratiyanın iqtisadiyyata və bütövlükdə, ictimai həyata qeyri-qanuni müdaxiləsini artırır, cəmiyyəti inhisarçılıq və ədalətsizlik mühitində boğur, sosial maraq və mənafehinin ödənilməsində ziddiyyətliliyi və hətta antaqonistliyi şiddətləndirir. Aydın ki, belə bir vəziyyətdə adi insanlar, əksəriyyət üçün transformasiya prosesi məşəqqətli xarakter alır, hüquq və azadlıqlar problemi öz həllini tapmır, vətəndaşların fiziki-bioloji mövcud olması daha ağırli məsələyə çevrilir.

Cəmiyyətin köklü transformasiyası şəraitində xalqın mənafehi və hər bir vətəndaşın layiqli yaşayışı naminə, dövlətin başlıca qayəsi məmur özbaşınalığına, rüşvət və korrupsiyaya, işsizliyə, proteksionizmə, milli sərvətlərin dağıdılma-

hazırda davam edən və dərinləşən global böhranla - insan və insanilik böhranı ilə bağlıdır ki, onun da öz səbəbləri və təzahürləri vardır. Biz deyə bilərik ki, yaranmış böhran bəşəriyyətin keşməkeşli təkamülünün, insan həyatının tarixən qərarlaşmış durumunun, xalqların və millətlərin fəaliyyətinə məxsus səciyyənin cəmiyyətlərin intellektual-mədəni, sosial-iqtisadi inkişafının nəticəsidir. Lakin bu deyim ümumi xarakterlidir, çünki o, global böhranın səciyyəvi xüsusiyyətlərinə bir aydınlıq gətirmir. Belə olduqda, əsas səbəblər də üstüörtülü qalır, deməli, çıxış yollarını aramaqda və konkret tədbirlər görmək məsələsində də çətinliklər yaranır.

Son nəticədə isə, həm milli suverenlik, həm də insan haqları kimi fundamental məsələlər zişansız ötürülmür.

Qlobal böhran insanın öz yüksək həddinə çatmış özgələşməsində, daha qabarıq olaraq təzahür edir. Şəxsin həqiqi, köklü insani keyfiyyətlərdən uzaqlaşması, bioloji inkişafı ilə sosial inkişafı arasında mövcud olan uyğunsuzluq, qeyri-müəyyənlik, sürətlə dəyişən həyat şəraitinə adaptasiyanın çətinlikləri, müasir dünyanın "doğruluğuna" inamın tükənməsi, bəzi hakim dairələrin, milli elitani təmsil edənlərin sadə adamların qayğıla-

rına, istək və arzularına biganəliyi, obyektiv ictimai rəyin təhrif olunması və yaxud onun təsirsizliyi, kapitalın, maddi mənfəətin əldə edilməsinin yeganə ölçü meyarı olması və s. əlamətlər müasir insanın özgələşməsini, sosiuma yadlaşmasını şiddətləndirməklə yanaşı, onun öz hüquqlarına olan münasibətində də problemlər yaradır.

Modernləşmə donunda, müasirləşmə adı altında vüsət alan barbarlaşma, əslində, bəşəri böhranın başlıca səciyyəsidir. Bu barbarlaşma qədim keçmişə, necə deyirlər, təbii-ibtidai vəhşiliyə qayıdış deyil - "sivilləşmə"nin bər-bəzəkli kağızına bükülmüş barbarlıqdır. Burada sadədən mürəkkəbə, ibtidaidən aliyyə yox, əksinə, gediş var, yeni ali olandan - aşağıya, insandan - məxluqa, şeytana doğru transformasiya var. Şeytanlaşma yalnız fərdi və ya qrup şəklində olsaydı, bəlkə də, ona toxunmağa dəyməzdi. Əfsuslar olsun ki, şeytanlaşma kütləviləşir, hətta deyərdim ki, ölkələr, regionlar, qitələr üzrə tipikləşir, yeni universal miqyaslı bir məşum hadisə ayrı-ayrı coğrafi məkanlarda özünəməxsus sima, əndazə, məzmun-forma alır: avropalı bir cür, asiyalı başqa cür barbarlaşır, xristian tipikləşmiş öz fəzasında, müsəlman isə öz dünyasında! Söz yox, bu barbarlaşma-şeytanlaşma qaçma-qaçında bütün artan-azalan

fərqlərə baxmayaraq, çarpazlaşan, üst-üstə düşən elementlər və cəhətlər də var. Ən ümumi olan isə odur ki, rus da, azərbaycanlı da, fransız və ingilis də barbarlıq dəryasına modernləşmə, sivilləşmə bayrağı altında baş vururlar. Dərnlərə getdikcə də, bəşəriyyətin onsuz da, kövrək durumunu xaosa və üfünətə qərq edirlər. Artıq elə bil ki, Qurandakı "Özünü şeytanlardan qoruyun" xəbərdarlığı da "ali varlıq"lara çatmır. Bu yerdə böyük rus mütəfəkkiri Nikolay Berdyayevin "Müasir dünyada insan taleyi" adlı əsərində verdiyi və açıqladığı "bestializm" ifadəsi yadıma düşür. Bizim dilə mənaca tərcüməsi "şeytanlaşma" deməkdir. Filosof yazır: "Allaha məqbul insanlığa, həqiqi ali bəşəriyyəti doğru gedənlər azdır, şeytanizmə, şeytanlaşmaya, fəvqəlvəhşiliyə doğru gedənlər isə çoxdur. Şeytanizm cəllanmış sivilizasiyanın daxilindəki barbarlıqdır. Bu, tamamilə köhnə natural, sağlam barbarlıq deyil. Burada barbarlıq instinktlərinin atavizmi sivilizasiyada sınır və ona görə patoloji xarakterə malikdir. O, varlığın başqa ierarxiya pilləsinə aid, öz bəraəti və təyinatı olan heyvanlar aləmində mövcud deyil. Heyvan şeytanlaşmış insandan qat-qat yüksəkdə durur."

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru